

Eessõna

Mare Kõiva

Mäetaguste 61. number sisaldab valiku Ülo Tedre (12.02.1928 Tallinn – 9.03.2015 Tallinn), ühe mitmekülgsema eesti folkloristi lühematest ja mitut rahvaluule valdkonda hõlmavatest käsitlustest. Käesoleva eessõna eesmärk pole artiklite summeerimine, ka mitte analüüs teemal, kuidas nõukogude perioodi sotsiaalpoliitika mõjutas teadust ja teadlasi või milliseid võimalusi see jättis rahvusliku temaatikaga tegelemiseks. Erinumber esitab Ülo Tedre eluloo ja pakub mõnevõrra taustainformatsiooni artiklite valmimisajendite kohta; lisatud on viited veebis kättesaadavatele artiklitele, bibliograafiale ja intervjuule temaga. Ükski neist pole piisavalt põhjalik, vaid vajab omaette uurimistööd, mida rõhutas ka Ülo Tedre oma eluajal, osutades, et sovetlikest mõjudest saab parima ülevaate, võttes kaalumisele midagi konkreetset, mida paigutada ajastu taustale. Selle näiteks võiks olla tema väitekirj, mis valmis Stalini aja mõju all. Kui püüdlik ja samas tundlik võib olla noor õpetlane, sellele osutab ta ise ühes intervjuu episoodis, kus ta Paul Aristelt saadud õppetunni järel võtab kogetu kokku: “Siis sain ma aru, et vene imperialism on ikka ühesugune, olgu nõukogude või tsaariaegne, ainult sõnavara on teine.”

Ülo Tedre sündis 12. veebruaril 1928 Tallinnas kooliõpetajate peres. Tema isa oli tuntud eesti keele õpikute koostaja, kodused olud suunasid teda varakult raamatukultuuri juurde. 1946. aastal lõpetas ta Tallinna 7. Keskkooli ja suundus koos klassivendadega Tartu Ülikooli. Ülo Tedre asus õppima eesti filoloogiat ning lõpetas Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna 1951. aastal eesti filoloogina, diplomitööga rahvaluule erialal. Ajalugu huvitas teda juba koolipõlves, mis muudab mõistetavaks ajalooliste teemade juurde pöördumise folkloristina. Rahvaluulet pidas Tedre ajaloole lähemaks teadusharuks, ent rõhutas ka seoseid keeleteadusega, ehkki tema sõnutsi keeleteadlastele tema mõte, et tegemist on sama aineistikuga, millest uuritakse erinevaid tahke, toona tõsiseltvõetav ei tundunud. Lõhe kahe teadusharu vahel pole tänaseni ületa-

tud ja rikkad rahvaluulekogud keeleteadusliku ja kirjakultuuri allikana alles ootavad avastamist.

Ka Tedre kraadiõppe teema oli ajaloo seotud (“Klassivõitluse kajastamine XX sajandi eesti lõppriimilises rahvalaulus”) ning kujutas 19. sajandi omapärast rahvaluuleliiki – uuemas stiilis kirjutatud laule, mis kajastasid pärisorjuse vastaseid hoiakuid ning eestlaste sotsiaalpoliitilist olukorda laulu vormis. Need kirjalikud riimilised laulud levisid käest kätte, neid loeti ja peagi ka lauldi, ning oma aja kohta said mitmed neist, nagu “Eesti mees ja tema sugu”, väga populaarseks. Sada ja rohkem aastat hiljem lauldi neid veel rahvaluulekogujatele, mis osutab, et lihtsakoelised tekstid olid tähtsad ka järgmistele põlvkondadele. Vaatamata ajastu stampidele ja politiseerimise sunnile on Ü. Tedre käsikirja koondatud eestlaste iseteadvuse kasvu ja kirjasõna vastasmõjude analüüs hinnaline, nagu ka tähelepanek teatud rahvalauluvormide kirjalikust ja suulisest paralleelsest levikust.

Ülo Tedre tööelu kulges mõned aastad (1949–51) Keele ja Kirjanduse Instituudis laborandina, millele järgnes episoodiline Eesti Kirjandusmuuseumi teadusekretäri amet (1951–52), väitekirja kirjutamine ja alates aastast 1954 pikk töösuhe Eesti Keele ja Kirjanduse Instituudiga, alguses rahvaluule sektori teadurina, ent juba aastast 1962 sektori juhatajana ja 1991–2001 folkloristika osakonna vanemteadurina. Kui instituudi alluvuses töötanud folkloristid otsustasid ühineda Tartus Kirjandusmuuseumis töötavate kolleegidega, et moodustada võimas iseseisev rahvaluule uurimise institutsioon, siis jätkus ka Ülo Tedre töö aastast 2000 juba uues alluvuses.

Tööaeg Eesti Keele Instituudis (Keele ja Kirjanduse Instituudis) kattub enam-vähem nõukogude aja kestmisega Eestis. Mõnevõrra aitab omaaegseid tööolusid selgitada tema ülevaateartikkel folkloristika osakonnast, mis on valitud kogumikku näitena ajastu määravuse, isiksuste ja teaduspoliitika keerukatest suhetest. Riivamisi tuleb sealt esile ka tohutute temaatiliste tekstikorpuste loomise pikaajalisus: regilaule kopeeriti kirjutusmasinatele ligikaudu sada aastat, lühivorme kirjutati käsitsi kartoteekidesse ja hiljem arvutisse ligikaudu pool sajandit, et jõuda valiidsete teadusandmete tasemeni. Teadlaskonna tööolud on olnud sajandi vältel kitsad, saati folkloristide omad. Tänapäevaks on vähe mälestusi Tallinnas Sakala tänaval paiknenud Keele ja Kirjanduse Instituudi pimedates kitsastes toakestes tiheli paigutatud õpetlaste igapäevaoludest.

Eesti humanitaaria eliit koges mõnevõrra töiseid mugavusi alles Roosikrantsi tänava hoones, ent sealsedki tingimused olid kohati kitsad ja nõudsid (vähemalt folkloristidelt) ennemini jaapanlikku vaoshoitust kui rahulikku keskendumist esteetilises keskkonnas. Rahvaluuleteadlastele kuulus osa kolmanda korruse koridoritiivast, ent kolmes kabinetis mahutati end vähemasti kolmekesi kahele töötajale mõeldud tubadesse. Õpetlasisiksused olid kõrvuti oma val-

guse- ja õhuvajaduse, vastandlike muusikamaitsete ja kultuuriharrastustega, rääkimata ainestiku enda vastandlikkusest. Kord toas laua taga kirjutades sealt enam naljalt välja ei mahtunud, vähemalt rahvajutu-uurijate toas. Ometi olid kabinetides lisaks kartoteekidele isiklike teadusraamatute kogud, tartlaste jaoks toona olematu luksus, Ülo Tedre selja taga kapis leidis välismaiseid uurimusi mitmelt poolt maailmast. Rahvaluulesektori koosolekutel Tallinnas kohtusid rafineeritud kommetega tallinlased tartlaste rustikaalse elujõuga, ning need kohtumised võtsid mõnikord õige plahvatusohtlikke vorme, mida Tedre sektorijuhatajana püüdis ohjata, aga mis kukkus välja kuidas kunagi.

Sektori teadustegevus hõlmas regilaulude, rahvajuttude ja lühivormide uurimist, läänemeresoome ainestikku kaasates, ning uurimistööle andsid kaalu välissuhted ja -projektid, millele aitas kaasa Tedre suhtlemisvalmidus. Täiesti uus mõõde tekkis koos väitekirjade kaitsmisnõukoguga. Kraaditöid tuldi kaitsma Balti riikidest ja Venemaalt, kaitsmisnõukokku kuulusid Baltimaade tuntud folkloristid, ning see oli vägagi reaalne kokkupuude erinevate teadlastraditsioonide ja kasutatud metoodikatega. Ent kaitsmisnõukokku kuulunud Ülo Tedre ja Vaina Kukk-Mälgu suhted olid pingestatud mh Mälgu avaliku kiitlemise tõttu parteiprivileegidega. Tedre mõonis siiski, et Vaina Mälgu uurimistöö oli esmaklassiline, ka tema sekretäritöö kaitsmisnõukogu heaks oli korrektne ning tõi sõbrasuhteid rahvaluuleteadlastele ja tuntust eesti folkloristikale. Need episoodid aitavad ehk selgitada mitme kirjatöö sisu ja tonaalsust, neist õhkuv teave räägib valjul häälel sotsiaalsete suhete keerukusest ja stratifikatsioonidest sotsialismiperioodil, aga ka sellest, missugusesse olukorda satuvad tehnikast ja tehnoloogilistest uuendustest riikliku otsusega eemaletõrjutud teadusharud. Nimelt oli äärmiselt keerukas hankida vajalikku tehnikat, ehkki salvestusteta oli uurimistöö pärsitud.

Ajastust tingitult keeruline oli erinevatest isiksustest koosneva sektori juhtimine permanentses majanduskitsikuses või oma eriala edendamine eliitkultuurile ja keeleteadusele orienteeritud instituudis perioodil, kui rahvaluulesse suhtuti kui kirjanduse suulisesse eelkäijasse. Kerge see polnud. Jätan siinjuures kõrvale nõukogude võimu piirangud, sest võim oli vähemalt 98 protsendile töötajaskonnast suur ühine vaenlane.

Ülo Tedre oli laiahaardeline õpetlane, ehkki tema valikuid suunasid mõnigi kord paratamatused. Kahtlustan siiski, et nõukogude folkloristika poeetikakesksus asus juurduma just Tedre põlvkonna vahendusel ning tuleb olla tänulik visalt omaaegseid põhimõtteid, meetodeid ja termineid kopeerivatele ja avarat uurimist jätkavatele tartlastele. Ent see vajab sügavamat analüüsi, mitte üksnes emotsionaalset üldistamist jälgija positsioonilt.

Uuemate rahvalaulude uurimise jätkamine tundub loogiline, ent temaatika jäi aastateks sordiini alla, kuni tagasipöördumiseni Martin Sohbergi lauluvara

juurde 1999. Regilaulude alal valmis samas monumentaalse märgina “Eesti rahvalaulud. Antoloogia I–IV” (1969–1974), mis sisaldas üle-eestilist lauluvalikut koos koondtüpoloogia, kommentaaride ja uurimuslike käsitlustega. Ülo Tedre oli antoloogia toimetaja ja üks koostajatest. Antoloogia üle võib vaielda, ent see oli esimene tüpoloogia alusel kokku pandud üle-eestiline koguteos, mis tõstis hajusa uurimistöö uuele tasemele, asudes korvama ja ületama kihelkondade üksikköidete ning ühe piirkonna kesksust. Kihelkondlikud köited viibisid nagunii (häbitult) kolleegiumi erimeelsuste, aga ka kohutavalt suure ettevalmistustööde mahu tõttu.

Samasse valdkonda kuuluvad konkreetsemad regilaulude ja lähiliikide käsitlused, nt siinsesegi kogumikku valitud arutelu vepsa regivärsi puudumise üle ja teoreetiline diskussioon soome silmapaistva rahvaluuleteadlase Matti Kuusiga; samuti koostöös Hilja Kokamäega 1999 lõpetatud Jõhvi ja Iisaku regilaulude suurteos “Vana Kannel. 8”. Kui lisada populaarsuse saavutanud “Regilaulik” ja koostöös Veljo Tormisega valminud kooriseaded, mis innustasid heliloojat koostama 1970. aastate märgilisi meeste- ja naistelaulude lavastusi, siis oluaks ühel inimesel raske seda emblemaatiliselt liiki veel laiema haardega toetada.

1973 ilmunud vana tavandit vahendanud ülevaatele “Eesti pulmad” järgnes 1990. lõpul kaheosaline “Pulmasõnastik” – võti arhailise kombestiku mõistmiseks ja mõistete levila tuvastamiseks –, ning käsitlus itku reliktidest eesti pulmakombestikust (2000). Püsivalt on Tedre naasnud eestlaste ja läänemeresoomlaste maskeerimistavade juurde: “Aga kuidas ma konkreetset sanditamise peale sain, ei mäletagi. Küllap selletõttu, et rahvalauludega tegeldes oli vaja teemat kuidagi piiritleda. Kõige lihtsam oligi võtta sanditamislaulud. Alguses mõtlesin võtta kadrilaulud, sest mardilauludest oli juba kirjutatud, aga kadrimest ja martidest läks mõte teistelegi santidele” (intervjuu Mäetagustes). Osaledes 2000. aastatel Carsten Bregenhøj ja Terry Gunnelli juhitud Põhjamaade maskeerimistavade projektis “Masks and mumming in the Nordic area”, jäädvustas ta rahvusvahelistel välitöödel mitme riigi maskeerimistavasid ja kirjutas projekti väljaandes eesti ainekogu põhjal poolesaja-leheküljelise ülevaate “Masks and mumming in Estonia” (2007), millest talvesantide kolmandik ilmub eestikeelsena seekordses ajakirja numbris. Maskeerimistavade eestikeelse põhjaliku monograafia koostamine jäigi tema unistuseks. Eks kõikide nende põhjalike ettevõtmiste juures oli omaette kaalukeeleks kirjutamata reegel koondada kokku kõik teadaolevad allikad erinevatest arhiividest ja süvenemine varem avaldatud kirjandusse, mis venitas tööprotsessi iga teema juures kümnete aastate pikkuseks.

Kindlasti oli Ülo Tedre sovetlikus Eestis rahvusvahelisemaid folkloriste, nii suhteid sõlmides ja hoides (välismaalased pääsesid ennekõike Tallinnasse, mitte sõjalennujaama tõttu suletud Tartusse), aga ka võõrkeeltes avaldades. Selle märgiks on folkloristika ajaloo ja rahvajuttude käsitlused, aga ka näiteks eesti, vene, inglise ja saksa keeles ilmunud populaarsed kombestikukäsitlused, mis ilmusid kolme-nelja trükina.

Märkigem eraldi veel käsitlusi folkloristika ajaloost ja folkloristidest (W. Anderson, A. Annist, M. J. Eisen, O. Kallas, O. Loorits, J. Peegel jt), kirjanduse ajaloost, enam kui 80 arvustust, suurt hulka toimetamistöid, õpikute ning kirjanduslugude rahvaluule käsitlusi. Naastes taas oma mälestuste juurde pean ütleva, et omaaegsele kooliõpilasele oli kirjandusprogrammi rahvaluule osast igavam ja noore inimese kirjandusmaitsset ignoreerivam üksnes Kalevipoja käsitlus. Sobiv adressaat oluks võibolla kõrgkooli õppur, eriti arvestades Ülo Tedre kirge teadusterminoloogiat arendada ning sama vägevast kirge astuda vastu keeletundmatutele etümoloogiatele ja terminikasutustele, samuti pealiskaudsusele ja asjatundmatutele käsitlustele.

Ülimalt põgus vaade teadlase teemavalikutele suuremahuliste materjali-kogumiste kõrval osutab sama liigi juurde naasmistele aastakümnete pikkuse vaheaja järel, vahel tellimustöö vormistamiseks, vahel sisemisest sunnist katta uurimata alasid, vahel ilmselt juhuse tõttu, vahel ka naabermaadel trenditeemaks kerkimise tõttu. Selle näiteks on Soome, Karjala, Venemaa eeskujul itkuteemale fokuseerimine.

Ülo Tedre oli aktiivne erialaseltsides: Emakeele Seltsis ja selle rüpes sektsioonina taasalustanud Akadeemilise Rahvaluule Seltsis. Ta osales erialastel konverentsidel oma elu viimase aastani, oli kriitiline ja teravapilguline, sotsiaalselt ärgas, sõnavõtmissaldis. Emakeele Seltsi kuulus ta aastast 1951 ja valiti selle auliikmeks 1999, Kalevala Seura liige aastast 1960 ja Rahvusvahelise Rahvajuttude Uurijate Seltsi liige (ISFNR) alates 1984, rahvusvahelise võrgustiku The Folklore Fellows ja Akadeemilise Rahvaluule Seltsi liige 2008. aastast. Tema elust kuulus märgatav osa kirjandusväljaannete koostamisele, toimetamisele, Annisti “Kalevipoja” ja Juhan Peegli populaarse “Regilaulu poeetika sõnaraamatu” trükkide toimetamisele ning kümnetele muudele täisväärtusliku filoloogiana tegutsemise tahkudele.

Mitte kuidagi ei saa jätta kõrvale fakti, et ta oli sama hästi kui elupõline meeskoori laulja ja saunaklubi liige. Ülo Tedre ja Virma Mureli kodu oli avatud kolleegidele ja sõpradele, seal leidis endale kodu mõni neljajalgsetest sõpradest ja nii palju raamatuid kui mahtus. Ta oli neid folklorist, kes kahel käel oli aastal 1996 Internetis folklooriajakirja avamise poolt ja loovutas sinna kaastöö, ehkki ei õppinud kirjutusmasinat ega arvutit kasutama.

Läbinisti muhe mees, baretikandja ja magusalõhnalise piibu põhimõtteline popsutaja võis olla samas jäärpäine ja torssis, sirgjooneline ja hammustav, võis ajada tõe ja õigluse nimel ja põhimõtete pärast juuksekarva lõhki. Raskestitabatava ideaalsuse nimel.

Tutvu lähemalt bibliograafiaga: Ülo Tedre: Bibliograafia (1951–2007), koostanud Karin Maria Rooleid. <http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2008/km2/biblio.html>.

Vaata veebist veel:

- Ülo Tedre Pulmasõnastik I (nr 1/2) <http://www.folklore.ee/tagused/nr1/ajumeh.htm>
- Pulmasõnastik II (nr 3) <http://www.folklore.ee/tagused/nr2/pulm.htm>
- Pulmasõnastik III (nr 10) <http://www.folklore.ee/tagused/nr10/pulm.htm>
- Pulmasõnastik IV (nr 11) <http://www.folklore.ee/tagused/nr11/pulm.htm>

Intervjuu “Raamatud kipuvad folkloristi kodunt välja sööma”, Asta Niinemets ja Karin Maria Rooleid. Intervjuu Ülo Tedrega tema 80. sünnipäeval. <http://www.folklore.ee/tagused/nr38/tedre.pdf>.